

Financiering van enkele controversiële bedrijven door Nederlandse banken

Een quick scan voor Zembla

9 juni 2007

**Jan Willem van Gelder
Christophe Scheire**

**Profundo
Van Duurenlaan 9
1901 KX Castricum
Tel: 0251-658385
Fax: 0251-658386
E-mail: vangelder@profundo.nl
Website: www.profundo.nl**

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Hoofdstuk 1 Landmijnen en clustermunitie	2
1.1 Landmijnen	2
1.1.1 Wat zijn landmijnen?	2
1.1.2 Internationale strijd tegen landmijnen	2
1.1.3 Europese discussie	2
1.2 Case: de SPIDER landmijn	3
1.3 Clusterbommen	4
1.3.1 Wat zijn clusterbommen?	4
1.3.2 Internationale strijd tegen clustermunitie	4
1.3.3 Clusterbommen in België	5
1.3.4 Clusterbommen in Nederland	6
1.4 Case: Lockheed Martin	6
1.4.1 Productie clustermunitie	6
1.4.2 Gebruik clustermunitie in Irak	6
1.4.3 Gebruik clustermunitie in Libanon	7
1.5 Producenten van landmijnen en clusterbommen	7
1.6 Investerings Nederlandse banken	8
1.6.1 Aandelen	8
1.6.2 Leningen	8
1.7 Aanvullende informatie	9
Hoofdstuk 2 Mijnbouw- en oliemaatschappijen	11
2.1 Freeport McMoRan Copper & Gold	11
2.1.1 Beschrijving Freeport McMoRan Copper & Gold	11
2.1.2 Betrokkenheid Nederlandse banken	12
2.1.3 Aanvullende informatie	12
2.2 Vedanta Resources	13
2.2.1 Beschrijving Vedanta Resources	13
2.2.2 Betrokkenheid Nederlandse banken	13
2.2.3 Aanvullende informatie	13
2.3 Lafayette Mining	13
2.3.1 Beschrijving Lafayette Mining	13
2.3.2 Betrokkenheid Nederlandse banken	14
2.3.3 Aanvullende informatie	14
2.4 Sakhalin II	14
2.4.1 Beschrijving Sakhalin II	14

2.4.2	Betrokkenheid Nederlandse banken.....	14
2.4.3	Aanvullende informatie.....	14
Hoofdstuk 3	Wal-Mart	15
3.1	Overzicht van het bedrijf	15
3.2	Kritiek op Wal-Mart.....	15
3.3	Betrokkenheid Nederlandse banken.....	16
3.4	Aanvullende informatie.....	17
Annex 1	Noten	18

Inleiding

Ter voorbereiding van een televisie-uitzending van het programma Zembla over financiële instellingen, heeft Profundo een quick scan gemaakt van de betrokkenheid van de grote Nederlandse banken en bankverzekeraars (ABN Amro, Fortis, ING en Rabobank) bij de financiering van enkele controversiële bedrijven. Deze financieringsrelatie kan bestaan uit een lening in het betreffende bedrijf of het bezit/beheer van aandelen in het betreffende bedrijf.

De Nederlandse banken en bankverzekeraars benadrukken doorgaans sterk het verschil tussen aandelen die ze voor eigen rekening bezitten en aandelen die ze beheren voor beleggers, in beleggingsfondsen of anderszins. Uit juridisch oogpunt bestaan er verschillen tussen bezit en beheer, maar vanuit het oogpunt van maatschappelijk verantwoord ondernemen zijn er geen significante verschillen. Het beheer van vermogen voor derden is immers ook gewoon een product, waarvan de bank(verzekeraar) zelf de producteigenschappen moet definiëren en bewaken. Een fietsenmaker of bakker die een ondeugdelijk product verkoopt kan ook niet als excuus aanvoeren dat hij dat product “niet voor eigen rekening” heeft gemaakt, maar “in opdracht van klanten”. In dit onderzoek is daarom geen verschil gemaakt tussen aandelen die banken voor eigen rekening gekocht hebben en aandelen die zij gekocht hebben met het vermogen dat ze voor klanten beheren.

Deze quick scan heeft geenszins de pretentie een volledig overzicht te bieden van de financieringsrelaties van de grote vier Nederlandse bankverzekeraars met controversiële bedrijven wereldwijd. In overleg met de redactie van Zembla zijn een aantal bedrijven geselecteerd die vanwege hun bedrijfsactiviteiten bekritiseerd worden door grote, gerenommeerde NGO's (zoals Greenpeace, WWF, Oxfam, Unicef, ICFTU, Amnesty, etc.). De kritiek kan zich richten op de producten van deze bedrijven (clusterbommen, landmijnen), op hun toeleveringsketens (kinderarbeid bijv.) of op hun eigen productieprocessen (milieuvervuiling, ontbossing, etc.).

Benadrukt dient te worden dat het hier gaat om een *quick scan*, er is geen uitvoerig onderzoek gedaan naar de kritiek op de betreffende bedrijven. Gebruik is met name gemaakt van de bij Profundo opgebouwde kennis en ervaring, op basis van vele onderzoeken voor NGO's in binnen- en buitenland, ten aanzien van controversiële bedrijven in allerlei sectoren en landen. Verwijzingen naar publicaties waarin de kritiek op de bedrijven onderbouwd wordt zijn vanwege de beperkte onderzoekstijd in deze *quick scan* maar beperkt opgenomen, maar kunnen desgewenst wel aangevuld worden.

De opbouw van deze quick scan is als volgt: Hoofdstuk 1 gaat in op de financieringsrelaties met wapenbedrijven die betrokken zijn bij de productie van landmijnen en clusterbommen. In Hoofdstuk 2 worden de financieringsrelaties besproken met een aantal vervuilende olieproducenten en mijnbouwbedrijven. Tot slot worden in Hoofdstuk 3 de financieringsrelaties geïnventariseerd met een bedrijf, Wal-Mart, dat intensief bekritiseerd wordt vanwege de arbeidsverhoudingen en -omstandigheden in het bedrijf zelf en bij zijn toeleveranciers.

Hoofdstuk 1 Landmijnen en clustermunition

1.1 Landmijnen

1.1.1 Wat zijn landmijnen?

Landmijnen zijn wapens die gericht zijn tegen een persoon. Ze worden ingegraven of op de grond gelegd en ontploffen bij aanraking of contact. Hoewel landmijnen sinds 1997 vrijwel overal verboden zijn, liggen er wereldwijd nog miljoenen exemplaren te wachten op slachtoffers. Sedert 1975 hebben landmijnen (ook wel landmijnen genoemd) wereldwijd meer dan 1 miljoen slachtoffers gemaakt. Meestal betreft het onschuldige burgers, want landmijnen liggen ook lang na een conflict nog te wachten op een slachtoffer. Landmine Monitor schat op dit moment het aantal nog levende slachtoffers van landmijnen op 300.000 à 400.000. Bijna allen hebben zware verminkingen en hebben amputaties moeten ondergaan.

1.1.2 Internationale strijd tegen landmijnen

Landmijnen zijn in het grootste gedeelte van de wereld verboden. In september 1997 werd het Ottawa-verdrag afgesloten om een internationale ban op productie en gebruik van landmijnen in te voeren. Het verdrag werd van kracht in maart 1999.¹ Op dit moment hebben reeds 155 landen het verdrag ondertekend en 152 geratificeerd. Nederland is in 1997 toetreden tot het verdrag en heeft het in april 1999 geratificeerd. Maar ook de meeste staten die het verdrag niet ondertekend hebben, streven bijna allemaal een wereldwijde ban op landmijnen na.

Ook de voormalige president van de Verenigde Staten, Bill Clinton, stelde een toetreding van de Verenigde Staten tot het Ottawa-verdrag in het vooruitzicht. De Verenigde Staten stopten dan ook de productie van landmijnen in 1997.

Maar president Bush wijzigde in 2004 drastisch deze beleidslijn. De Verenigde Staten zullen niet toetreden tot het Ottawa-verdrag en zullen opnieuw landmijnen produceren en inzetten. Het Pentagon spreekt van *smart mines*, namelijk mijnen met een zelfdestructiemechanisme. Los van het feit dat ook dergelijke mijnen verboden zijn door het Ottawa-verdrag, leveren expertorganisaties zoals Human Rights Watch zware kritiek op deze *smart mines*. Deze mijnen blijven een gevaar voor burgers. Zo zijn de zelfdestructiemechanismen bijvoorbeeld nooit 100% betrouwbaar. Sommige mijnen blijven dus actief. Dit is niet alleen gevaarlijk voor burgers, maar ook voor ontmijners.

Bovendien lopen burgers ook risico wanneer een landmijn zichzelf vernietigt. Mijnen met dergelijke mechanismen worden meestal ook met duizenden tegelijk verspreid, wat het gevaar voor de burgerbevolking nog vergroot.

Maar dit nieuwe beleid van de Verenigde Staten is ook een gevaar voor de bestaande consensus over de wereldwijde ban op landmijnen. Sommige landen zullen waarschijnlijk niet meer bereid zijn hun landmijnenarsenaal te vernietigen nu de Verenigde Staten weer nieuwe produceren.

1.1.3 Europese discussie

Alle Europese landen hebben het Ottawa-verdrag ondertekend, dus aanvullende regelgeving rond gebruik en productie van landmijnen is in Europa niet nodig. Wel riep het Europees Parlement in juli 2005 in een resolutie op tot een verbod op investeringen in de productie van landmijnen.²

Het Europees Parlement (...) verzoekt de EU en zijn lidstaten om, door middel van passende wetgeving, financiële instellingen onder hun jurisdictie of controle te verbieden direct of indirect te investeren in ondernemingen die betrokken zijn bij de productie, opslag of overdracht van landmijnen en andere verwante controversiële wapensystemen zoals clustersubmunitie;

(...) verzoekt de EU en zijn lidstaten om te zorgen voor de naleving van wetgeving die investeringen verbiedt in ondernemingen die bij landmijnen zijn betrokken, door middel van doeltreffende controle- en sanctieregelingen; meent dat dit ook de verplichting voor financiële instellingen inhoudt om volledige transparantie te tonen met betrekking tot de ondernemingen waarin zij investeren;

In België is in juli 2004 een wet van kracht geworden die alle beleggingsfondsen, inclusief pensioenfondsen, verbiedt nog te investeren in bedrijven die landmijnen ontwikkelen, produceren of verhandelen.³

Het is een collectieve beleggingsinstelling verboden effecten te verwerven van een vennootschap naar Belgisch of buitenlands recht waarvan de activiteit bestaat uit het vervaardigen, het gebruik of het bezit van landmijnen (...)

1.2 Case: de SPIDER landmijn

In december 2005 zou het Amerikaanse congres definitief beslissen over de productie van de nieuwe landmijn SPIDER, waarna de productie in maart 2007 zou kunnen beginnen. Maar het Amerikaanse Congres heeft haar beslissing uitgesteld en aanvullende vragen gesteld aan het Pentagon.

Het SPIDER-systeem bestaat uit een controle-eenheid die 84 landmijnen tegelijk kan beheren. De landmijnen ontplooiën ook een web van struikeldraden over het gebied waar ze gelegd zijn. Als iemand een struikeldraad raakt, merkt de soldaat die iets verder bij de controle-eenheid zit dat er iemand in de buurt van de mijn loopt. De soldaat beslist dan de mijn al dan niet te laten ontploffen.

Het SPIDER-systeem is een landmijn, maar het zou niet onder het Ottawa-verdrag vallen omdat het een 'command-controlled' systeem is en geen 'victim-activated mine'. Maar de mijn zou geproduceerd worden met een optie, de zogenaamde 'battlefield-override feature'. Dit zou de mogelijkheid geven om de mijnen onmiddellijk te laten ontploffen bij aanraking van een struikeldraad en dan valt de mijn wel onder het Ottawa-verdrag. Over deze 'battlefield-override feature' zijn door het Amerikaanse Congres aanvullende vragen gesteld.

Van 1999 tot 2004 is er reeds US\$ 146 miljoen gependeed aan de ontwikkeling van het SPIDER landmijnsysteem. De bedrijven die SPIDER ontwikkelen en ook zullen produceren zijn Textron en Alliant Techsystems (ATK). US\$ 301 miljoen is er gebudgetteerd om 907 Spider systemen te produceren. Voor verder onderzoek is ook nog eens US\$ 11,8 miljoen gebudgetteerd. Ondanks het feit dat het Pentagon nog geen antwoorden verschaftte aan het Congres, heeft het op 3 juli 2006 aangekondigd dat ATK en Textron Systems een US\$ 31 miljoen contract hebben toegewezen gekregen voor een 'lowrate initial production' van SPIDER. ATK en Textron zijn dus samen de 'prime contractors' voor de ontwikkeling en productie van de nieuwe Amerikaanse landmijnen.

- Alliant Techsystems (ATK) is de belangrijkste munitieleverancier van het Amerikaanse leger. Ook in de periode 1985-1995 was ATK de belangrijkste Amerikaanse producent van landmijnen. In die periode haalde ATK voor US\$ 486 miljoen landmijncontracten binnen. ATK produceert ook clusterbommen, antitankmijnen en munitie met verarmd uranium. Op de lijst van grootste wapenproducenten in de wereld, staat ATK op de 25e plaats. ATK is voor 62% van haar omzet afhankelijk van militaire bestellingen.

- Textron prijkt op de lijst van grootste wapenproducenten in de wereld op de 35e plaats. Textron Systems, het bedrijf waar Spider ontwikkeld wordt, is onderdeel van de Amerikaanse multinational Textron Inc, een bedrijf met 49.000 werknemers in 40 landen en een omzet van 10 miljard US\$. Textron Inc is behalve in de wapenindustrie (13% van de omzet) ook actief in luchtvaart, industrie en financiën.

1.3 Clusterbommen

1.3.1 Wat zijn clusterbommen?

Clusterbommen zijn grote containers (bommen, raketten) die, afhankelijk van het model, honderden tot duizenden kleine bommen (submunitie) bevatten. De container opent zich in de lucht en verspreidt de submunitie over een grote oppervlakte. Om twee redenen wordt clustermunitie gezien als een zeer controversieel wapen:

- Tijdens de aanval is de kans groot dat clustermunitie ook burgerslachtoffers maakt omdat de submunitie zich verspreidt over grote oppervlakten
- Ook na het conflict blijft clustermunitie burgerslachtoffers eisen omdat vele submunitieën niet ontploffen en de facto een mijnenveld achterlaten.

Uit een recent rapport van Handicap International, een eerste wereldwijde studie naar clustermunitie-slachtoffers, blijkt dat burgers 98% uitmaken van de clustermunitie-slachtoffers. Maar liefst 27% van de slachtoffers zijn kinderen.

Clustermunitie is veelvuldig gebruikt in recente conflicten. Zo gebruikten de Amerikaanse, Engelse en Nederlandse luchtmacht clustermunitie in Joegoslavië (1999), het Amerikaanse leger in Afghanistan (2001-2002), het Amerikaanse en Engelse leger in Irak (2003) en het Israëliëse leger in Libanon (2006).

1.3.2 Internationale strijd tegen clustermunitie

Wereldwijd staat het gebruik van clustermunitie zwaar onder druk. Onder de leiding van Noorwegen streeft een coalitie van meer dan 30 landen nu naar een verdrag om een halt toe te roepen aan clustermunitie (*the Norwegian Initiative*). Deze coalitie heeft zich gevormd tijdens de besprekingen over clustermunitie in het kader van de CCW (Convention on Conventional Weapons) in november 2006 in Genève. In februari 2007 organiseerde Noorwegen een startconferentie over een verdrag over clustermunitie.⁴

Het Europees Parlement nam in oktober 2004 een resolutie aan met een oproep op een moratorium op gebruik, opslag, transfer en export van clustermunitie.⁵

“Het Europees Parlement (...) dringt aan op de instelling van een onmiddellijk moratorium voor het gebruik, de aanleg van voorraden, de productie en de overdracht of de uitvoer van clustermunitie, inclusief clustermunitie die vanuit de lucht wordt afgeworpen en munitie die wordt afgevuurd met projectielen, raketten, en artillerievuur, totdat er is onderhandeld over een internationale overeenkomst inzake de regulering, beperking of afschaffing van deze wapens”

Deze oproep werd herhaald in een resolutie over invaliditeit en ontwikkeling in januari 2006.⁶

“Het Europees parlement (...) geeft zijn volledige steun aan de wereldwijde strijd om anti-personeelslandmijnen en andere gerelateerde controversiële wapensystemen zoals clustermunities uit te roeien, met name gezien de gevolgen voor kinderen die daarvan het slachtoffer worden; verzoekt de Raad en de Commissie om dringende en afdoende maatregelen tegen landen die nog altijd landmijnen produceren, verkopen of gebruiken; verzoekt de Raad en de Commissie prioriteit te geven aan het opruimen van landmijnen in ontwikkelingslanden”

En deze oproep werd opnieuw herhaald in november 2006 in een resolutie over het Verdrag tot verbod van biologische en toxiwapens (BTWC), clusterbommen en conventionele wapens (CWC).⁷

In juli 2005 riep het Europees Parlement in een resolutie bovendien op tot een verbod op investeringen in de productie van clustermunities.⁸

Het Europees Parlement (...) verzoekt de EU en zijn lidstaten om, door middel van passende wetgeving, financiële instellingen onder hun jurisdictie of controle te verbieden direct of indirect te investeren in ondernemingen die betrokken zijn bij de productie, opslag of overdracht van landmijnen en andere verwante controversiële wapensystemen zoals clustersubmunities;

(...) verzoekt de EU en zijn lidstaten om te zorgen voor de naleving van wetgeving die investeringen verbiedt in ondernemingen die bij landmijnen zijn betrokken, door middel van doeltreffende controle- en sanctieregelingen; meent dat dit ook de verplichting voor financiële instellingen inhoudt om volledige transparantie te tonen met betrekking tot de ondernemingen waarin zij investeren;

1.3.3 Clusterbommen in België

In sommige Europese lidstaten vinden deze oproepen veel weerklank. In België voert de NGO Netwerk Vlaanderen reeds sinds 2004 een campagne tegen de investeringen van banken in (controversiële) wapens zoals clustermunities. Zowel KBC, Dexia, Fortis als ING hebben als antwoord op deze campagne hun investeringen in clustermunities teruggeschroefd. Vooral KBC lijkt haar beleid ter zake zeer grondig uit te voeren en clustermunitiesproducenten te weren uit al haar portefeuilles. Zeventien clustermunitiesproducenten staan op de zwarte lijst van KBC.

Als uitvloeisel van deze campagne heeft België in juni 2006 als eerste land in de wereld een verbod ingevoerd op productie, verkoop, transport, opslag, bezit en gebruik van clustermunities.⁹

“Als verboden wapens worden beschouwd: (...) submunities;”

“Niemand mag verboden wapens, vervaardigen, herstellen, te koop stellen, verkopen, overdragen of vervoeren, opslaan, voorhanden hebben of dragen.”

In maart 2007 keurde het Belgische parlement een wetsvoorstel goed dat de financiering van clustermunities door Belgische financiële instellingen verbiedt:¹⁰

“De financiering van een onderneming naar Belgisch recht of naar buitenlands recht, met als activiteit de vervaardiging, het gebruik, het herstel, het te koop stellen, het verkopen, het uitdelen, invoeren of uitvoeren, het opslaan of dragen van submunities in de zin van deze wet, is eveneens verboden.”

1.3.4 Clusterbommen in Nederland

De houding van Nederland steekt wat dit betreft nogal mager af bij die van België en Noorwegen. Nederland was een van de landen die zich in november 2006 tijdens de besprekingen over het CCW (Convention on Conventional Weapons) niet uitspraken voor een verdrag over clustermunities.

Anderzijds hoort Nederland wel bij de landen die de laatste jaren het gebruik van clusterbommen door hun eigen leger aan banden hebben gelegd. Zo heeft Nederland haar BL-755 clusterbommen uit dienst gehaald, en heeft het in oktober 2005 aangekondigd 70% van haar M438A1 projectielen te vernietigen.¹¹

1.4 Case: Lockheed Martin

1.4.1 Productie clustermunities

Lockheed Martin is de grootste wapenproducent ter wereld, de voornaamste leverancier van wapens aan het Pentagon en het grootste wapenexporterende bedrijf ter wereld. De ondernemingslogan van Lockheed Martin luidt: 'we know who we are working for'. Lockheed Martin produceert ook clustermunities. Lockheed Martin Missiles and Fire Control is de producent van het MLRS systeem (Multiple Launch Rocket System), een hoogst mobiel raketlanceersysteem dat in minder dan 1 minuut 12 MLRS raketten kan afvuren. MLRS wordt gebruikt om vanaf de grond raketten te lanceren. De raketten die gebruikt worden in het MLRS-systeem zijn in veel gevallen raketten met clustermunities. Ook deze worden geproduceerd door Lockheed Martin.

Een kort overzicht van de raketten die gebruikt worden in het MLRS-systeem:

- De basis MLRS-raket (M26) bevat een 'warhead' met 644 M77-submunities (DPICM) en heeft een bereik van 32 km. Dit betekent dat met deze raketten binnen de minuut 8000 submunities kunnen verspreid worden over een gebied.
- De ERR-raket (M26 A1/A2) heeft een bereik van 45 km en bevat 518 M77-submunities
- De 'guided' MLRS XL30-raket heeft een bereik van 60 km en bevat 402 DPICM submunities (in productie sinds april 2003).
- De ATACMS Block 1-raket heeft een bereik van 165 km en bevat 950 M74 antipersoons/antimateriële submunities
- De ATACMS Block 1A heeft een bereik van 300 kilometer en bevat 275 M74 submunities

Het MLRS systeem inclusief raketten is door Lockheed Martin reeds geleverd aan 14 landen, waaronder de VS, Bahrein, Nederland en Israël.

1.4.2 Gebruik clustermunities in Irak

In maart en april 2003 zijn MLRS clustermunities gebruikt in de oorlog tegen Irak. Het gebruik van grond-gelanceerde clustermunities (o.a. MLRS) door de Amerikaanse en Britse grondtroepen is de belangrijkste oorzaak van het hoge aantal burgerslachtoffers in die oorlog. Deze clustermunities is o.a. ingezet in bevolkte gebieden, waaronder Bagdad, Basra, al-Hilal, al-Najaf en Karbala.

Er is onduidelijkheid over het totaal aantal gebruikte clustermunities in Irak, maar de Derde Infanterie, de eerste Airborne divisie en de 214e veldartillerie Brigade rapporteerden reeds in 2003 het gebruik van 1014 MLRS raketten en 330 ATACMS-raketten. De MLRS-clustermunities werd vooral gebruikt voor doelen op langere afstand. Volgens een rapport van de Amerikaanse 'Office of the Under Secretary of Defense for Acquisition, Technology and Logistics' hebben MLRS-submunities een falingsgraad van 16%.

Voor de start van de oorlog in Irak vroeg Human Rights Watch aan de Verenigde Staten om vier soorten clustermunities absoluut niet te gebruiken. Onder andere het gebruik van MLRS raketten met M77 submunities werd door HRW beschouwd als duidelijk zeer gevaarlijk voor burgers.

1.4.3 Gebruik clustermunitie in Libanon

In juli en augustus 2006 heeft het Israëlische leger uitgebreid gebruik gemaakt van clustermunitie in de oorlog die werd gevoerd in Zuid-Libanon. Volgens de VN heeft Israël 90% van haar clustermunitie gebruikt in de laatste 3 dagen voor het einde van het conflict toen al duidelijk was dat er een staakt-het-vuren zou aangekondigd worden. Israël heeft vooral de M395 en M396 155mm artillerie projectielen gebruikt die ze zelf produceert (Israëli Military Industries, een Israëliisch staatsbedrijf).

Maar ook Amerikaanse clustermunitie werd gebruikt, zoals M483A1 155mm artillerie projectielen met M42 en M46 submunities en, net zoals de VS in Irak, M26 raketten die elk 644 M77 submunities bevatten en afgevuurd worden vanaf het MLRS systeem.

Ook in Libanon hebben clusterbommen geproduceerd door Lockheed Martin voor vele burgerslachtoffers (doden en gewonden) gezorgd. Veel onontpofte clustermunitie van Lockheed Martin ligt op dit moment nog op slachtoffers te wachten in Libanon en Irak.

1.5 Producenten van landmijnen en clusterbommen

In Noorwegen heeft het *Government Pension Fund - Global*, één van de grootste pensioenfondsen in de wereld, een beleid aangenomen dat onder meer bepaalt dat de gelden in het fonds niet kunnen gebruikt worden voor de investering in producenten van clustermunitie. Acht producenten van clustermunitie zijn uit de portefeuille van dit fonds geweerd:¹²

• Alliant Techsystems (ATK)	Verenigde Staten
• General Dynamics	Verenigde Staten
• L3 Communications	Verenigde Staten
• Lockheed Martin	Verenigde Staten
• Poongsan	Zuid-Korea
• Raytheon	Verenigde Staten
• Singapore Technologies Engineering	Singapore
• Thales	Frankrijk

De Belgische bankgroep KBC weert 17 producenten van clusterbommen uit zijn beleggingsportfolio:¹³

• Aerostar	Roemenië
• Alliant Techsystems (ATK)	Verenigde Staten
• Aselsan	Turkije
• BAE Systems	Groot-Brittannië
• EADS	Nederland
• Finmeccanica	Italië
• Gencorp	Verenigde Staten
• General Dynamics	Verenigde Staten
• Honeywell	Verenigde Staten
• L-3 Communications	Verenigde Staten
• Lockheed Martin	Verenigde Staten
• Magellan Aerospace	Canada

- Northrop Grumman Verenigde Staten
- Poongsan Zuid-Korea
- Raytheon Verenigde Staten
- Rheinmetall Duitsland
- Thales Frankrijk

Het lijstje met producenten van landmijnen is korter en grotendeels overlappend met de producenten van clustermunities. Het gaat om:

- Alliant Techsystems (ATK) Verenigde Staten
- General Dynamics Verenigde Staten
- Singapore Technologies Engineering Singapore
- Textron Verenigde Staten

1.6 Investerings Nederlandse banken

1.6.1 Aandelen

De volgende tabel geeft een overzicht van investeringen van Nederlandse bankgroepen in de aandelen van de belangrijkste producenten van clustermunities en landmijnen:¹⁴

Bedrijf	ABN Amro	Fortis	ING	Rabobank
ATK	-	-	5,6	3,4
General Dynamics	6,5	0,7	24,0	0,8
L-3 Communications	-	19,9	43,8	42,6
Lockheed Martin	5,5	43,7	50,3	125,1
Northrop Grumman	0,9	1,4	15,3	15,4
Raytheon	2,2	-	73,8	1,0
Rheinmetall	9,5	26,9	-	-
Textron	-	23,2	7,5	23,3

1.6.2 Leningen

Onder meer de volgende informatie is gevonden over leningen van Nederlandse banken aan producenten van clusterbommen en landmijnen:

- ABN Amro Bank, Fortis Bank en ING Bank verstrekten samen met 25 andere banken in januari 2005 een vijfjarige lening van € 1.500 miljoen aan Thales.¹⁵
- ABN Amro Bank is al sinds 1996 een van de 20 banken die deelnemen in een doorlopende kredietfaciliteit van Lockheed Martin. De faciliteit wordt jaarlijks aangepast en heeft nu een omvang van US\$ 1,5 miljard.¹⁶
- Fortis Bank deed in maart 2007 met 18 banken mee aan een lening van US\$ 200 miljoen aan Alliant Techsystems (ATK).¹⁷
- ABN Amro Bank was een van de 12 banken die in april 2005 een vijfjarige doorlopende kredietfaciliteit van € 400 miljoen verstrekten aan Rheinmetall. In februari 2006 werd de faciliteit verlengd tot 2011.¹⁸

1.7 Aanvullende informatie

Over investeringen in landmijnen:

- Clusterbommen, landmijnen, kernwapens en wapens met verarmd uranium - een onderzoek naar de financiële banden tussen banken en producenten van controversiële wapens, Netwerk Vlaanderen, Brussel, April 2004
- AXA investeert fors in nieuwe landmijnproducenten, Netwerk Vlaanderen, 18 oktober 2005.

Over de nieuwe Amerikaanse landmijnen:

- Human Rights Watch, Back in Business? U.S. Landmine Production and Exports, A Human Rights Watch Briefing Paper, augustus 2005.
- U.S. Senators move to stop landmine production, Human Rights Watch, 1 augustus 2006.

Over het gebruik van clustermunitie in conflictgebieden:

- Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq, Human Rights Watch, December 2003;
- First Look at Israel's Use of Cluster Munitions in Lebanon in July-August 2006, Human Rights Watch, 30 augustus 2006;
- Fatal Footprint: The Global Human Impact of Cluster Munitions, Handicap International, November 2006;

Over investeringen in clustermunitieproducenten:

- Clusterbommen, landmijnen, kernwapens en wapens met verarmd uranium - een onderzoek naar de financiële banden tussen banken en producenten van controversiële wapens, Netwerk Vlaanderen, April 2004;
- Explosieve portefeuilles, bankgroepen en clustermunitie, Netwerk Vlaanderen, Juni 2006;
- Explosive Investments - Financial Institutions and Cluster Munitions, Netwerk Vlaanderen, Brussel, Februari 2007.

Websites:

- Cluster Munition Coalition: www.stopclustermunitions.org
- Ethical Council to the Norwegian Pension Fund - Global: www.etikkradet.no
- Geneva International Centre for Humanitarian Demining: www.gichd.ch
- Handicap International: www.sousmunitions.org
- Human Rights Watch: www.hrw.org
- International Campaign to Ban Landmines: www.icbl.org
- Netwerk Vlaanderen: www.netwerkvlaanderen.be
- Pax Christi Nederland: www.paxchristi.nl (met een film over clustermunitie)
- United States Campaign to Ban Landmines: www.banminesusa.org

Contactpersonen:

- Mark Hiznay en Steve Goose, Human Rights Watch (USA), E-mail: hiznaym@hrw.org en gooses@hrw.org, Tel: +1-202-6124321

- Stan Brabant, Katleen Maes en Hildegarde Vansintjan, Handicap International (België), E-mail: stan.brabant@handicap.be, katleen.maes@handicap.be, hildegarde.vansintjan@handicap.be, Tel: +32-2-2801601
- Thomas Nash, Cluster Munition Coalition, E-mail: thomas@stopclustermunitions.org, Tel: +44-77-11926730)
- Christophe Scheire, Netwerk Vlaanderen, E-mail: christophe@netwerk-vlaanderen.be, Tel: +32-2-2010770

Hoofdstuk 2 Mijnbouw- en oliemaatschappijen

2.1 Freeport McMoRan Copper & Gold

2.1.1 Beschrijving Freeport McMoRan Copper & Gold

Freeport McMoRan Copper & Gold Inc. is een Amerikaans mijnbouwbedrijf dat tot voor kort uitsluitend in Indonesië actief was. Eind 2006 werd echter de concurrent Phelps Dodge overgenomen, waardoor Freeport zijn activiteiten over meerdere landen spreidt.

In Indonesië is Freeport's dochteronderneming PT Freeport Indonesia sinds het einde van de jaren '60 eigenaar en beheerder van de Grasberg mijn in de provincie Papua. PT Freeport Indonesia bezit 90,64% van de Grasberg mijn, de Indonesische overheid bezit de resterende 9,36%. In 1995 heeft PT Freeport Indonesia een marketing joint venture gevormd met het Britse bedrijf Rio Tinto, waardoor laatstgenoemde bedrijf ook een deel van de winst van de Grasberg mijn opstrijkt.

De Grasberg mijn heeft de grootste goudreserves ter wereld en de een-na-grootste koperreserves. Meer dan 640.000 ton rots per dag wordt er in de mijn ontgonnen, waarvan 360.000 tot 510.000 ton als afval overblijft. Zo'n 185.000 ton erts, dat vooral goud, zilver en koper bevat, wordt per dag getransporteerd en verwerkt.

De Grasberg mijn wordt gezien als één van de meest schokkende voorbeelden van onverantwoorde mijnbouw. De meeste aantijgingen tegen Freeport gaan over het gebruik van het plaatselijke rivierennetwerk als afvalkanaal. Deze praktijk zorgt vanzelfsprekend voor ernstige milieuschade in de regio. Bovendien is het bedrijf in 2005 en 2006 aangeklaagd omdat het geen vergunningen zou hebben voor haar afvaldumping. Het bedrijf overtreedt verschillende Indonesische milieureglementeringen en legt de aanbevelingen en vereisten van de Indonesische overheid naast zich neer. De milieuschade heeft het bestaansmogelijkheden van de plaatselijke bevolking ernstig beperkt. Het drinkwater is vervuild en de jacht en visvangst hebben te kampen met ernstige opbrengsttekorten.

Maar naast de gevolgen voor het milieu wordt het bedrijf ook aangeklaagd voor ernstige mensenrechtenschendingen. Vooral de samenwerking met de Indonesische militairen die de regio rond de mijnsite terroriseren, wordt fel gecontesteerd. Deze militairen hebben in de buurt van de regio reeds een spoor van moorden, folteringen en verkrachtingen getrokken. Het bedrijf heeft nog weinig tot niets gedaan om een halt toe te roepen aan deze praktijken rond de mijnsite.

De Amerikaanse autoriteiten zijn bovendien een onderzoek gestart naar vermeende corruptiepraktijken door het bedrijf. Er zouden belangrijke sommen betaald zijn aan meerdere militaire oversten en aan Brimob, een paramilitaire politiemacht uit de regio. Na herhaalde protesten van een aantal New Yorkse pensioenfondsen die aandeelhouders zijn van Freeport McMoRan, maakte het bedrijf haar de "uitgaven voor door de overheid geleverde veiligheid" openbaar. Zo zou bijvoorbeeld in 2002 US\$ 5,6 miljoen betaald zijn in Indonesië. Maar o.a. een rapport van de NGO Global Witness toont aan dat Freeport niet alle informatie vrijgeeft.

In 2005 en 2006 werden door de New Yorkse pensioenfondsen (zie paragraaf **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**) een resolutie ingediend op de aandeelhoudersvergadering van Freeport McMoRan waarin werd gevraagd te stoppen met betalingen aan militairen in Indonesië. In januari 2006 dienden de pensioenfondsen een verzoek bij het Amerikaanse openbaar ministerie in om te onderzoeken of de Amerikaanse *Foreign Corrupt Practices Act* is overtreden. Ook werd een klacht ingediend bij de beursautoriteiten omdat Freeport zijn betalingen aan het leger zou moeten melden aan de aandeelhouders. Tenslotte werd in december 2006 een nieuwe aandeelhoudersresolutie ingediend door de New Yorkse pensioenfondsen, waarin gevraagd wordt om een onderzoek naar het milieubeleid van Freeport in Indonesië.¹⁹

In Noorwegen heeft het *Government Pension Fund - Global* in juni 2006 besloten om Freeport McMoRan te schrappen uit haar investeringsportefeuille vanwege de huidige en toekomstige ernstige milieuschade die het bedrijf veroorzaakt.²⁰

2.1.2 Betrokkenheid Nederlandse banken

Eind 2006 hadden de Nederlandse bankgroepen de volgende aandelenbelangen in Freeport-McMoran in bezit of beheer:²¹

- ABN Amro Bank Groep: US\$ 5,4 miljoen
- Fortis Groep: US\$ 133,3 miljoen
- ING Groep: US\$ 117,6 miljoen
- Rabobank Groep: US\$ 51,9 miljoen

ING Bank deed in maart 2007 met 32 andere banken mee aan een lening van US\$ 10 miljard aan Freeport-McMoran ter financiering van de overname van Phelps Dodge.²²

2.1.3 Aanvullende informatie

Websites:

- The Indonesian Forum for Environment - WALHI (Friends of the Earth Indonesia): www.eng.walhi.or.id
- Mining Advocacy Network - JATAM: www.jatam.org
- The Mineral Policy Institute: www.mpi.org.au
- Global Witness: www.globalwitness.org
- Mines and Communities: www.minesandcommunities.org

Rapporten:

- Paying for Protection - The Freeport Mine and the Indonesian Security Forces, Global Witness, Juli 2005;
- Recommendation to the Ministry of Finance, The Council on Ethics to the Norwegian Government Pension Fund - Global, 15 februari 2006
- The Environmental Impacts of Freeport - Rio Tinto's Copper and Gold Mining Operation in Papua, Walhi, 2006.

2.2 Vedanta Resources

2.2.1 Beschrijving Vedanta Resources

Vedanta Resources is een Indiaas mijnbouwbedrijf dat genoteerd staat aan de beurs van Londen. Het bedrijf produceert zink, koper, aluminium en lood in verschillende mijnen en raffinaderijen in India en Zimbabwe.

Vedanta Resources is in India in verschillende regio's verwickeld in conflicten met de lokale bevolking omdat het bedrijf zich op grote schaal schuldig maakt aan mensenrechtenschendingen en ernstige milieudelicten. Zo is er in diverse deelstaten van India sprake van illegale en soms gewelddadige ontruiming van huizen en zelfs hele dorpen. Duizenden, veelal tribale, inwoners zijn daarvan het slachtoffer. Ook wordt bij de winning van bauxiet het milieu ernstig aangetast en verrichten de arbeiders hun gevaarlijke werk zonder enige bescherming en medische zorg. Twee commissies van het Indiase Hooggerechtshof hebben het afgelopen jaar veroordelingen uitgesproken over het gedrag van Vedanta. Het betreft de enorme gevolgen van de bauxietwinning voor de inheemse bevolking en het milieu in de deelstaat Orissa en het dumpen van giftig afval van een kopersmelterij in Tamil Nadu.²³

2.2.2 Betrokkenheid Nederlandse banken

Eind 2006 hadden de Nederlandse bankgroepen de volgende aandelenbelangen in Vedanta Resources in bezit of beheer:²⁴

- ABN Amro Bank Groep: US\$ 1,3 miljoen
- Fortis Groep: US\$ 0,4 miljoen
- ING Groep: US\$ 0,3 miljoen

ABN Amro Bank heeft in het verleden meerdere leningen aan Vedanta Resources verstrekt. In mei 2007 begon ABN Amro met drie andere banken met het organiseren van een lening van US\$ 1 miljard voor Vedanta Resources, voor de aankoop van 51% van het collega-mijnbouwbedrijf Sesa Goa.²⁵

2.2.3 Aanvullende informatie

Websites:

- Landelijke India Werkgroep: www.indianet.nl
- Mines and Communities: www.minesandcommunities.org

Rapporten:

- Ravages through India, Nostromo Research and India Resource Centre, London, August 2005.

2.3 Lafayette Mining

2.3.1 Beschrijving Lafayette Mining

Lafayette Mining is een klein Australisch mijnbouwbedrijf dat op het eiland Rapu Rapu in het zuidoosten van de Filippijnen een grote mijn voor koper, zink, goud en zilver aan het ontwikkelen is. De lokale bevolking, die afhankelijk is van landbouw en visserij, vreest aantasting van het unieke maar fragiele ecosysteem op het eiland.

2.3.2 Betrokkenheid Nederlandse banken

In maart 2004 verstrekten ABN Amro Bank met vier andere banken een lening van US\$ 35 miljoen aan Lafayette Mining voor de ontwikkeling van de Rapu Rapu mijn.²⁶ In maart 2006 volgde een extra lening van dezelfde banken van US\$ 10 miljoen.²⁷

2.3.3 Aanvullende informatie

Websites:

- BankTrack: www.banktrack.org
- Mines and Communities: www.minesandcommunities.org
- Mineral Policy Institute: www.mpi.org.au

2.4 Sakhalin II

2.4.1 Beschrijving Sakhalin II

Sakhalin II is het grootste olie- en gaswinningsproject ter wereld, voor de kust van het Russische eiland Sakhalin. Het project wordt ondernomen door het Nederlands-Britse oliebedrijf Shell met de Russische gasgigant Gazprom en twee Japanse bedrijven. Milieu-organisaties en lokale bevolkingsgroepen protesteren tegen de sterke aantasting van het ecosysteem door dit project. De oliepijpleiding over het eiland doorkruist 55 seismische breuken en meer dan duizend rivieren. De 1200 kilometer van de pijplijn die al is aangelegd, heeft de afgelopen jaren tot grote sociale en milieuproblemen geleid. De erosie en vervuiling bedreigt de wilde zalm. Dit is een enorm probleem voor de inheemse bevolking, die vooral uit vissers bestaat. Het project bedreigt ook de laatste honderd West-Pacifische grijze walvissen ter wereld.

2.4.2 Betrokkenheid Nederlandse banken

ABN Amro Bank was adviseur voor de projectfinanciering voor Sakhalin II, maar het is onduidelijk of die doorgaat nu Gazprom deelneemt in het project. ABN Amro Bank heeft met Société Générale in april 2007 een lening van US\$ 2 miljard georganiseerd voor Gazprom, voor diens aankoop van een belang van 50%+1 aandeel in het project.²⁸

2.4.3 Aanvullende informatie

Websites:

- BankTrack: www.banktrack.org
- Milieudefensie: www.milieudefensie.nl
- Sakhalin Environment Watch: www.sakhalin.environment.ru/en/

Hoofdstuk 3 Wal-Mart

3.1 Overzicht van het bedrijf

Het Amerikaanse bedrijf Wal-Mart Stores is de grootste detailhandelsketen ter wereld met een omzet van meer dan US\$ 285 miljard in 2005. Het bedrijf telt 1,6 miljoen werknemers wereldwijd. Wal Mart importeert het grootste gedeelte van haar producten uit Latijns Amerika en Azië. Indien Wal Mart een land zou zijn, zou het de vijfde grootste exportmarkt van China zijn.

3.2 Kritiek op Wal-Mart

Wal-Mart heeft als motto 'Always Low Prices'. Deze slogan loopt als een rode draad door het volledige beleid van Wal Mart. Lage prijzen voor de consumenten zijn een mantra, een doel dat alle middelen heiligt. Door haar dominantie op de Amerikaanse detailhandelsmarkt heeft het bedrijf de macht om strenge eisen stellen aan de productiekosten van haar toeleveranciers. Alleen leveranciers met de laagste arbeidsvoorwaarden kunnen uiteindelijk voldoen aan de Wal-Mart criteria. En Wal-Mart blijkt steeds maar hogere en hogere eisen te stellen aan haar leveranciers zowel qua kostprijs als qua leveringstermijnen. Schendingen van arbeidsrechten zijn dan ook schering en inslag bij de leveranciers van Wal-Mart.

Wal-Mart Stores staat ook bekend als een bedrijf dat binnen haar eigen warenhuizen arbeidsrechten aan de laars lapt. Verplichte overuren, kinderarbeid, verplicht doorwerken tijdens pauzes, gebrekkige of geen gezondheidsverzekering zijn schering en inslag. Managers van Wal-Mart warenhuizen krijgen onder andere een handige gids om vakbondsvrij te blijven. Vakbonden buiten de deur houden wordt daarin voorgesteld als een full-time bezigheid en een topprioriteit.

Omwille van de erbarmelijke arbeidsomstandigheden bij Wal-Mart en haar leveranciers won het bedrijf in januari 2005 de Public Eye Award 2005 voor het meest onverantwoordelijke bedrijf op het vlak van de arbeidsrechten. Voordien won Wal-Mart al drie van de vier keer de weinig begerenswaardige prijs 'Sweatshop retailer of the year' uitgereikt door het Maquila Solidarity Network.

De lijst van inbreuken door Wal-Mart tegen de verdragen van de ILO (International Labour Organisation) op het gebied van arbeidsrechten lijkt wel eindeloos. Een heel kleine selectie:

- Het Labor Department in de VS bezocht tussen 1998 en 2001 25 Wal-Mart warenhuizen. In de warenhuizen waren 85 minderjarigen aan de slag met gevaarlijke taken. Voor die overtreding van de wet op de kinderarbeid kreeg Wal-Mart begin 2005 een boete opgelegd van US\$ 135.540;
- In de VS zijn tientallen zaken gaande tegen Wal-Mart vanwege 'union-busting'. Managers van Wal-Mart registreren, bedreigen en ontslaan regelmatig op illegale wijze vakbondsactivisten en besparen zich geen moeite om vakbonden de pas af te snijden. De vakbond die deze zaken aanspant is de United Food and Commercial Workers Union (UFCW). Tussen 1998 en 2003 kwam het tot 45 klachten ingediend door de National Labor Relations Board (NLRB) tegen Wal-Mart voor overtredingen van de arbeidswetgeving op het vlak van recht op vrije vereniging en collectief onderhandelen. In minstens tien zaken werd Wal-Mart reeds door het Labor Department veroordeeld.

- Op 16 januari 2003 gingen duizenden arbeiders in de Ruaranka vrijhandelszone in Kenia voor één dag in staking. Ze dienden zestien klachten in bij het ministerie voor arbeid, waaronder de volgende: wanbetaling, repressie van de vakbond, seksuele intimidatie, excessieve werkuren en onbetaalde overuren. Ze organiseerden zich op wettelijke basis maar vonden op 3 februari 2003 de poorten van hun fabrieken gesloten met een bericht dat ze 'allen ontslagen waren'. Meer dan 8000 arbeiders verloren zo hun baan. Wat later werden de arbeiders die geen deel uitmaakten van de vakbond weer aangeworven. Die duidelijke overtreding van de basisarbeidsnormen werd gedocumenteerd door de Clean Clothes Campaign. Van de vijf bezochte fabrieken leverden er drie producten aan Wal-Mart: Baraka, Kentex en Jar;
- Tussen januari 2001 en maart 2002 leverde het Salvadoraanse bedrijf Cofecciones Ninos, actief in de San Marcos vrijhandelszone, aan Wal-Mart. Door Human Rights Watch werden de volgende schendingen van de arbeidsrechten in het bedrijf uitgebreid gedocumenteerd: illegale discriminatie van de vakbond en vakbondsleden, illegale ontslagen, geen of vertraagde uitbetaling van lonen en ontslagvergoedingen en geen uitbetaling van overwerk en legaal verplichte jaarpremies.
- Een gelijkaardige klacht kwam er van de Lesotho Clothing and Allied Workers Union (LECAWU) die in januari 2003 de mistoestanden in 21 fabrieken die voor Wal-Mart produceren, aanklaagde. Inbreuken tegen de arbeidsnormen gingen van te lange werkdagen, verbale en fysieke intimidatie, slechte behandeling van zwangere vrouwen en inbreuken tegen de vrijheid van vereniging. Werknemers in de zweetateliers verdienen er 54 dollar per maand. In Malawi bereikten de lonen zelfs een dieptepunt van 14 dollar per maand.
- Op 13 september 2005 startte er in Californië een nieuwe rechtszaak tegen Wal-Mart omdat de arbeidsomstandigheden in fabrieken in Indonesië, Bangladesh, China, Nicaragua en Swaziland volgens de klagers indruisen tegen de gedragscode die Wal-Mart zelf beweert te respecteren.
- In 2006 werden in de Filipijnen vele arbeidsrechtenactivisten vermoord en werden stakingen hardhandig neergeslagen. O.a. bij leveranciers van Wal-Mart (Chong Won Fashion Inc. in de Cavite export processing zone) werd aanhoudend geweld tegen stakers gerapporteerd. Wal-Mart houdt tot op vandaag de lippen stijf op elkaar en stelt geen vragen aan de Filipijnse autoriteiten.

In Noorwegen heeft het *Government Pension Fund - Global* in juni 2006 besloten om de aandelen van Wal-Mart Stores uit haar portefeuille te weren. Dit omwille van de aanhoudende en systematische schendingen van arbeidsrechten bij haar leveranciers en in haar eigen warenhuizen. Het uitgebreide rapport van de *Council on Ethics* aan het Noorse Ministerie van Financiën bevat vele aantijgingen tegen Wal-Mart.²⁹

In december 2006 diende de New York City Comptroller namens een van de New Yorkse pensioenfondsen een aandeelhoudersresolutie in bij Wal-Mart die het bedrijf vraagt om een rapport op te stellen over alle gevallen waarin het bedrijf zich volgens berichten niet houdt aan de ILO-arbeidsnormen en andere arbeidsrechtenstandaards.³⁰

3.3 Betrokkenheid Nederlandse banken

Eind 2006 hadden de Nederlandse bankgroepen de volgende aandelenbelangen in Wal-Mart Stores in bezit of beheer:³¹

- ABN Amro Bank Groep: US\$ 45,6 miljoen
- Fortis Groep: US\$ 7,1 miljoen
- ING Groep: US\$ 146,8 miljoen
- Rabobank: US\$ 7,4 miljoen

3.4 Aanvullende informatie

Websites:

- Clean Clothes Campaign: www.cleanclothes.org
- United Food and Commercial Workers Union: www.ufwc.org
- Wake Up Wal-Mart: www.wakeupwalmart.com
- Wal-Mart Watch: www.walmartwatch.com
- Business and Human Rights: www.business-humanrights.org
- Ethical Council to the Norwegian Pension Fund - Global: www.etikkradet.no

Rapporten:

- ASDA Wal-Mart - The Alternative Report, War on Want, September 2005
- Recommendation to the Ministry of Finance, The Council on Ethics to the Norwegian Government Petroleum Fund, 15 November 2005
- Waar ligt de grens?, Netwerk Vlaanderen, November 2005

Beeldmateriaal:

- Wal Mart The High Cost of Low Price, film van Robert Greenwald (2005): www.walmartmovie.com

Contactpersonen:

- Mathias Bienstman, Netwerk Vlaanderen, E-mail: mathias@netwerk-vlaanderen.be, Tel: +32-2-2010770);
- Gro Nystuen, Ethical council to the Norwegian Pension Fund - Global, E-mail: gro.nystuen@finans.dep.no, Tel: +47-222-44356)

Annex 1 Noten

- 1 1997 Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer or Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, Ottawa, September 1997.
- 2 Resolutie van het Europees Parlement over een wereld vrij van mijnen (P6_TA(2005)0298), Europees Parlement, Straatsburg, 7 juli 2005.
- 3 20 Juli 2004 - Wet betreffende bepaalde vormen van collectief beheer van beleggingsportefeuilles, Federale Overheidsdienst Financien, Brussel, 9 maart 2005.
- 4 <http://hrw.org/english/docs/2006/11/17/global14629.htm>
- 5 Resolutie van het Europees Parlement over clustermunition (P6_TA(2004)0048), Europees Parlement, Straatsburg, 28 oktober 2004.
- 6 Resolutie van het Europees Parlement over invaliditeit en ontwikkeling (P6_TA-PROV(2006)0033), Europees Parlement, Straatsburg, 19 januari 2006.
- 7 Resolutie van het Europees Parlement over het Verdrag tot verbod van biologische en toxinewapens (BTWC), clusterbommen en conventionele wapens (CWC) (P6_TA-PROV(2006)0493), Europees Parlement, Straatsburg, 16 november 2006.
- 8 Resolutie van het Europees Parlement over een wereld vrij van mijnen (P6_TA(2005)0298), Europees Parlement, Straatsburg, 7 juli 2005.
- 9 Wet houdende regeling van economische en individuele activiteiten met wapens, Federale Overheidsdienst Justitie, Brussel, 9 juni 2006.
- 10 België bant investeringen in clustermunition - Nieuwe Belgische wet is wereldprimeur, Persbericht Netwerk Vlaanderen, Brussel, 2 maart 2007.
- 11 <http://hrw.org/arms/pdfs/munitionChart0806.pdf>
- 12 A Further Eight Companies Excluded from the Petroleum Fund, Persbericht Noors Ministerie van Financiën, Oslo, 2 september 2005; South Korean producer of cluster munitions excluded from the Government Pension Fund - Global Persbericht Noors Ministerie van Financiën, Oslo, 6 december 2006.
- 13 Explosive Investments - Financial Institutions and Cluster Munitions, Netwerk Vlaanderen, Brussel, Februari 2007.
- 14 Thomson Shareworld database, April 2007.
- 15 France, Euroweek - Issue: 885, London, 7 January 2005; Best defence, International Financing Review, London, 8 January 2005; Rapport Annuel 2005, Thales S.A., Paris, April 2006.
- 16 \$5,000,000,000 Revolving Credit Agreement (364 day) between Lockheed Martin Corporation and a number of banks, Bethesda, 15 April 1996.
- 17 Amended and Restated Credit Agreement Among Alliant Techsystems Inc., as the borrower, Bank Of America, N.A., as administrative agent, Alliant Techsystems Inc., Edina (Minnesota), 29 maart 2007.
- 18 Revolving exchanges, International Financing Review, London, 9 April 2005; Germany, Euroweek - Issue: 899, London, 15 April 2005; Annual Report 2006, Rheinmetall AG, Düsseldorf, March 2007.
- 19 NYC Pension Funds Call For Review Of Freeport McMoRan's Environmental Policies In Indonesia, Press release New York City Office of the Comptroller, New York, 8 december 2006.
- 20 Two companies - Wal-Mart and Freeport - are being excluded from the Norwegian Government Pension Fund – Global's investment universe, Persbericht Noors Ministerie van Financiën, Oslo, 6 juni 2006.

- 21 Thomson Shareworld database, April 2007.
- 22 Credit Agreement dated as of March 19, 2007, among Freeport–McMoran Copper & Gold Inc., The Lenders Party Hereto, The Issuing Banks Party Hereto, Phoenix, 19 March 2007.
- 23 ABN AMRO verlangt beter gedrag van zich misdragend Brits-Indiaas mijnbouwbedrijf, Persbericht LIW, Utrecht, 1 augustus 2005.
- 24 Thomson Shareworld database, April 2007.
- 25 \$1bn Vedanta loan launched, Euroweek Issue: 1003, London, 11 mei 2007.
- 26 Lafayette secures favourable debt funding, Press release Lafayette Mining, Melbourne, 1 March 2004.
- 27 Lafayette Announces \$42M Finance Support and Commencement of Commissioning at Rapu Rapu, Press release Lafayette Mining, Melbourne, 23 March 2006.
- 28 Gazprom set for \$2bn as market waits for price levels, Euroweek - Issue: 993, Londen, 2 maart 2007; Lukoil, Gazprom deals highlight steady appetite for Russian risk, Euroweek - Issue: 1001, 27 april 2007.
- 29 Two companies - Wal-Mart and Freeport - are being excluded from the Norwegian Government Pension Fund – Global's investment universe, Persbericht Noors Ministerie van Financiën, Oslo, 6 juni 2006.
- 30 Thompson Calls On Wal-Mart To Report On Labor Standards, Persbericht New York City Office of the Comptroller, New York, 8 december 2006.
- 31 Thomson Shareworld database, April 2007.